

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ

ПОБИДАЙЛО Наталія Григорівна

УДК 373.5.016:911.2:908(043.3)

**МЕТОДИКА РЕАЛІЗАЦІЇ КРАЄЗНАВЧОЇ СКЛАДОВОЇ
В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ФІЗИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ**

13.00.02 – теорія та методика навчання (географія)

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис
Робота виконана в Інституті педагогіки НАПН України

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Надтока Олександр Федорович,
завідувач відділу навчання географії та економіки
Інституту педагогіки НАПН України

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
Криловець Микола Григорович,
Ніжинський державний університет імені Миколи
Гоголя, завідувач кафедри соціальної педагогіки та
соціальної роботи;

кандидат педагогічних наук, доцент,
Капіруліна Світлана Леонідівна,
Інститут післядипломної педагогічної освіти
Київського університету Бориса Грінченка,
доцент кафедри методики природничо-математичної
освіти і технологій

Захист відбудеться «18» вересня 2015 року о 16:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.452.05 в Інституті педагогіки НАПН України, 04053, м. Київ, вул. Артема, 52 Д.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій частині Інституту педагогіки НАПН України, 04053, м. Київ, вул. Артема, 52 Д.

Автореферат розісланий «14» серпня 2015 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. Г. Назаренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що формування змісту шкільної географічної освіти залишається важливим питанням вітчизняної освітньої системи. Це пов'язано з новими концептуальними засадами розвитку освіти в основній школі на сучасному етапі її розвитку на основі методологічної переорієнтації шкільної географічної освіти на особистість, що є передумовою активізації інтелектуального потенціалу нації, прогресу науки і в перспективі приведе до піднесення сучасної системи освіти.

Географічна освіта сьогодні потребує подальшої гуманізації, розроблення технологій у навчальному процесі та розвитку краєзнавчої і екскурсійно-туристичної діяльності. З урахуванням цього в даний момент часу триває системний аналіз навчальних програм з географії, а також створення шкільних підручників нового покоління, зміст яких має бути спрямованим на сприяння зростанню творчого потенціалу учнів, мотивації їх до здобуття нових знань та компетентностей.

Внаслідок вищесказаного актуалізується проблема розвитку краєзнавчої складової у змісті фізичної географії основної школи. Розв'язуючи дану проблему, психолого-педагогічна і методична науки, а також методисти та вчителі географії загальноосвітніх навчальних закладів (ЗНЗ) прагнуть, щоб кожне заняття було організоване і проведене з урахуванням краєзнавчого підходу. Питанням осучаснення та оптимізації навчального процесу, в тому числі й у розрізі його краєзнавчої складової, приділяється значна увага у роботах з методики навчання географії О. Браславської, О. Бугрій, Л. Булави, Л. Вішнікіної, С. Коберніка, В. Корнеєва, О. Корнеєва, М. Костриці, М. Криловця, Л. Круглик, І. Козаченка, Н. Муніч, П. Масляка, О. Надтоки, Т. Назаренко, Л. Покась, О. Топузова, Б. Чернова, Є. Шиповича, П. Шишченка, І. Шоробури, А. Шуканової, В. Яценка та ін.

Крім цього, для подальшого розвитку географічної та краєзнавчої освіти вагомим значення набуває глибокий і всебічний аналіз теоретичного досвіду вчених, які досліджували цю проблему в минулому, та сучасний практичний довід педагогів і методистів.

Новим поштовхом до організації навчання на краєзнавчій основі стали відповідні державні документи, зокрема Указ Президента України «Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні» від 23.01.2001 № 35; Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року» від 10.06.2002 № 789 та низка документів, які затверджувалися на регіональному рівні. На їх основі врахування регіонально-соціумних аспектів самосвідомості в освітянській діяльності повинне бути спрямоване на розв'язання соціальних проблем та гармонізації зв'язків між різними частинами держави у рамках патріотичного руху – «Україна єдина».

Актуальним на цьому тлі є науковий підхід, що полягає у триступінчастій концепції сприйняття поняття «рідний край», висловленій свого часу О. Надтокою. Згідно з нею «рідний край» у свідомості учня

загальноосвітнього навчального закладу відображається і як своя місцевість, і як регіон проживання – своя область, і як вся Батьківщина – Україна.

Тому краєзнавча спрямованість шкільних предметів може розглядатися як одна з ціннісних характеристик навчання. Концепція географічної освіти в основній школі зазначає, що на теренах України підвищення ролі освіти у формуванні позитивних особистісних якостей учнів можливе за умов аксіологічного спрямування навчального процесу. Тому, від змісту і спрямованості навчання географії, як і інших навчальних предметів, залежить духовна та морально-психологічна культура учнів. Краєзнавча складова змісту навчання фізичної географії включає в себе ті елементи навчального змісту, які спрямовані на засвоєння навчального матеріалу: поняття, терміни, встановлення географічних закономірностей, набуття досвіду творчої діяльності тощо з використанням краєзнавчого підходу.

Важливим у цьому плані є питання теоретичних й організаційно-практичних аспектів краєзнавчої підготовки вчителя як однієї з умов ефективного здійснення навчальної діяльності на основі впровадження краєзнавчого підходу в загальноосвітньому навчальному закладі.

У процесі краєзнавчої діяльності учні набувають рис, необхідних їм не лише для навчальної діяльності, а й для подальшого життя, і у такий спосіб вони вчаться бути самостійними, відповідальними. Це стає можливим тому, що учні, вивчаючи природні особливості, господарство, побут та соціально-культурні та історичні аспекти розвитку рідного краю, значну частину роботи виконують самостійно: знайомляться з різними джерелами краєзнавчої інформації, складають схеми, плани, карти, оволодівають новими способами здобуття знань про навколишній світ, готують звіти та статті у місцеві засоби інформації на основі зібраного краєзнавчого матеріалу.

Самореалізація учнів під час засвоєння краєзнавчої складової навчального змісту як цілісного конгломерату знань у процесі навчання фізичної географії, як і інших предметів освітньої галузі «Природознавство», сприяє активізації пізнавальної діяльності, перебуває у тісному зв'язку з внутрішньою регуляцією поведінки (саморегуляцією), оскільки саморегуляція є умовою реалізації в діяльності активної позиції особистості стосовно навколишнього світу. Саме краєзнавча діяльність породжує наявність краєзнавчої складової у змісті фізичної географії, вона є засобом реалізації нагальних освітніх завдань, адже в умовах особистісно орієнтованого навчання вона має значний потенціал для всебічного гармонійного розвитку особистості учня.

Актуальність нашого дослідження зумовлена недостатнім теоретичним обґрунтуванням і методичною розробкою питань, що зокрема стосуються впливу на розвиток географічної освіти в ЗНЗ України краєзнавчої складової, яка наявна у змісті фізико-географічних курсів основної школи. Це зумовило вибір теми **«Методика реалізації краєзнавчої складової в процесі навчання фізичної географії»** і окреслило завдання та проблемні питання дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до теми науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України: «Науково-методичні засади формування і реалізації оновленого змісту географічної освіти в основній школі (номер державної реєстрації 0112U000397).

Тема дисертаційного дослідження затверджена на засіданні вченої ради Інституту педагогіки НАПН України (протокол № 11 від 26.09.2013 р.) та узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 8 від 22.10.2013 р.).

Мета дослідження – розкрити методичні засади формування краєзнавчих знань учнів основної школи у процесі вивчення фізичної географії. На основі опрацювання аналітичних матеріалів дослідження розробити методичні матеріали для використання в практиці роботи вчителя географії.

Об'єкт дослідження – процес навчання фізичної географії учнів основної школи.

Предмет дослідження – методика формування краєзнавчих знань учнів основної школи в процесі навчання фізичної географії.

Основні задачі дослідження:

1. Визначити основні напрями і методологію дослідження краєзнавчої складової навчального змісту і напрямки її впливу на процес навчання фізичної географії в основній школі та проаналізувати стан дослідження проблеми в філософській, психолого-педагогічній і методичній літературі географічного спрямування.

2. Проаналізувати тенденції розвитку краєзнавчої складової змісту фізичної географії в навчальних програмах для загальноосвітніх навчальних закладів.

3. Дослідити еволюцію форм і методів реалізації краєзнавчої складової у вітчизняній методиці навчання географії та її сучасний стан впровадження у загальноосвітніх навчальних закладах.

4. Обґрунтувати методичні засади використання краєзнавчого матеріалу на заняттях з фізичної географії.

5. Підготувати методичні рекомендації для вчителів і методистів про роль, значення і механізми впровадження у навчальний процес фізичної географії краєзнавчої складової.

Методологічними основами дослідження є:

загальнопедагогічні підходи до розробки природничої, в тому числі й фізико-географічної освіти, які відображено в працях таких вітчизняних науковців як: Н. Буринська, Л. Величко, С. Гончаренко, Я. Жупанський, В. Ільченко, В. Корнєєв, О. Ляшенко, Ю. Мальований, В. Обозний, О. Топузов та зарубіжних учених: Н. Грейвз, А. Даринський, І. Матрусов, А. Мягкова, Л. Панчешнікова, Г. Сендфорд, А. Хрипкова, А. Хуторской.

Методологічними підвалинами дослідження є такі положення географічної, педагогічної та психологічної наук:

а) взаємозв'язки предметів і явищ у природному середовищі, за якими воно розглядається як єдине ціле;

- б) закони і категорії пізнання теорії педагогічних систем;
- в) наукові положення про закономірності розвитку особистості;
- г) теорія розвивального навчання;

д) логіко-гносеологічний та історичний підходи, які передбачають теоретичний аналіз філософських, психолого-педагогічних і методичних джерел з проблеми нашого дослідження в історичному аспекті та визначення ролі краєзнавчої складової навчання географії на сучасному етапі її розвитку;

є) структурно-функціональний підхід, який являє собою вивчення особливостей і функцій окремих елементів у системі методики навчання географії та визначення її зв'язків з географічним краєзнавством;

ж) системний підхід, який відображає еволюцію краєзнавчої складової навчання географії на тлі розвитку методики навчання географії.

Таким чином, краєзнавча складова навчального змісту розглядається як одна з умов поліпшення навчання шкільних предметів, зокрема географії.

Важливими методологічними концептами дослідження є, також, положення гуманізації навчання в основній школі, положення про застосування компетентнісного, особистісно зорієнтованого, діяльнісного та краєзнавчого підходів у навчанні географії, краєзнавчі аспекти географічної освіти, які в цілому закладені в нормативно-правових державних документах та концептуальних документах, що стосуються розвитку загальної середньої освіти: Закон України «Про освіту», Закон України «Про загальну середню освіту», «Державна національна програма «Освіта». Україна XXI століття», Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті, Державний стандарт базової і повної загальної освіти, затверджений Постановою Кабінету міністрів України від 23.11.2011 р., Концепція географічної освіти в основній школі.

Теоретичну основу дослідження складають психолого-педагогічні і методичні праці в області методики навчання фізичної географії та географічного краєзнавства. Концептуальні положення педагогічної науки про системний підхід, загальна теорія педагогічних систем, що впливали на розвиток краєзнавчої складової географічної освіти, досліджувалася багатьма дидактами Б. Ананьєв, А. Алексюк, В. Безпалько, С. Гончаренко, Н. Кузьміна, В. Лозова, Ю. Мальований, І. Підласий, І. Прокопенко, О. Савченко, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська та ін.

У галузі методики навчання географії краєзнавчу складову навчального змісту досліджували О. Барков, В. Бенедюк, О. Браславська, А. Даринський, А. Довгань, Я. Жупанський, В. Корнеєв, О. Корнеєв Л. Круглик, М. Костриця, М. Крачило, М. Криловець, В. Круль, О. Маринич, І. Мельничук, О.Надтока, В. Обозний, М. Откаленко, С. Пальчевський, І. Прус, С. Рудницький, С.Русова, В. Серебрій, К. Строев, П. Скавронський, В. Сухомлинський, П.Тронько, Б. Чернов, М. Янко, В. Яценко та інші.

Методи дослідження. Вибір методів визначається об'єктом дослідження і характером тих завдань, які ставить перед собою дослідник. Серед них:

теоретичні: аналіз стану розв'язання проблеми в психолого-педагогічній і методичній літературі географічного спрямування в контексті означеної проблеми; вивчення офіційних і нормативних документів; аналіз навчальних програм,

підручників та інших засобів навчання; концепцій географічної і краєзнавчої освіти; статистичний метод; системний підхід; метод узагальнення характеристик досліджуваної проблеми;

емпіричні: аналіз і синтез досліджуваного матеріалу; виступи перед педагогічною громадськістю з питань аналітичного матеріалу з проблематики шкільного краєзнавства.

Дисертація має дослідницький характер, її методологічним підґрунтям є логіко-гносеологічний, структурно-функціональний та історичний підходи до вивчення об'єкта, завдяки чому стає можливим його системний аналіз. Зокрема, логіко-гносеологічний підхід передбачає теоретичний аналіз літературних джерел з проблематики дослідження краєзнавчої складової змісту географічної освіти та предметної методики навчання. Структурно-функціональний підхід до досліджуваного об'єкта передбачає вивчення особливостей та функцій окремих елементів діяльності учнів ЗНЗ і вчителів в процесі застосування краєзнавчого підходу у навчанні географії та проведенні краєзнавчих досліджень на заняттях географії.

Організація дослідження. Дослідження проводилось поетапно з 2012 до 2015 роки.

На *першому етапі* (2012 – 2013 рр.) – теоретико-констатувальному – здійснено вивчення й аналіз психолого-педагогічної, методичної і фахової літератури, що стосується аспектів використання краєзнавчої складової у навчанні географії і зачіпає дану проблематику. Проаналізовано і узагальнено педагогічний досвід учителів географії. Здійснено тестування як учителів, так і учнів загальноосвітніх навчальних закладів, результатом якого стали вихідні дані для вивчення використання краєзнавчої складової у ЗНЗ та його впливу на розвиток географічної освіти. В ході наукового розгляду визначалися концептуальні положення, теоретичні засади, об'єкт, предмет і мета, конкретизувалися та корегувалися завдання дослідження.

На *другому етапі* (2013 – 2014 рр.) – пошуковому – розроблялися теоретичні й методичні засади використання краєзнавчого підходу у навчанні фізичної географії, визначалися роль і значення краєзнавчих досліджень для методики навчання географії. Розроблялася методична система навчання фізичної географії на основі краєзнавчого підходу та здійснювалося проведення експериментального дослідження.

На *третьому етапі* (2014 – 2015 рр.) – аналітично-узагальнюючому – здійснювався аналіз накопичених на попередніх етапах дослідження теоретичних та експериментальних матеріалів. На основі накопичених матеріалів дослідження удосконалювалася методика використання краєзнавчої складової на заняттях фізичної географії. Упроваджувалися розроблені матеріали.

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів. *Вперше* у вітчизняній науці досліджено і науково обґрунтовано методичне значення краєзнавчої складової навчання фізичної географії в ЗНЗ. Крім цього, автором дослідження проаналізований вплив краєзнавчих досліджень та використання завдань краєзнавчого спрямування, краєзнавчих екскурсій на розвиток шкільної географічної освіти. В розрізі аналізу джерельної бази проведено поетапну періодизацію розвитку географічного краєзнавства в Україні, простежено

особливості кожного з етапів; виявлено чинники, що забезпечили його вплив на процеси розвитку методики навчання географії на тлі освітніх запитів суспільства. *Удосконалено* дидактико-методичне забезпечення навчання географії в ЗНЗ на основі впровадження у навчальний процес освітніх технологій навчання географії на основі використання краєзнавчого підходу.

Набули подальшого розвитку елементи методики навчання географії стосовно формування фізико-географічних понять та використання ІКТ в навчальному процесі з використанням краєзнавчого матеріалу.

Практичне значення одержаних результатів. Здобуті у процесі даного дослідження наукові результати можуть бути використані для оптимізації методики навчання географії в ЗНЗ та як фактичний матеріал в навчальному процесі з методики навчання географії та краєзнавства у педагогічних вищих навчальних закладах (ВНЗ). Окремі аспекти матеріалів дослідження знайдуть відображення у змісті навчання фізичної географії в ЗНЗ, що сприятиме вдосконаленню географічної освіти в Україні. Матеріали дисертаційного дослідження можуть реалізуватися в освітянській практиці у процесі навчання географії в основній школі, а також бути використані при оновленні державних освітніх стандартів України в компоненті географічної освіти в основній школі та як методичний матеріал при підготовці програм і реалізації змістової складової факультативних занять краєзнавчого спрямування.

Експериментальна база дослідження: Ніжинський державний університет ім. Миколи Гоголя; Київська гімназія № 178, Київська гімназія східних мов № 1, Київська ЗШ I-III ступенів № 160, м. Києва; Білоцерківська СШ I-III ступенів № 16, Білоцерківська ЗШ I-III ступенів № 21, Київської обл.; Бердичівська ЗШ № 10, Бердичівська ЗШ № 11, Житомирської обл. Всього дослідженням у 2012-2015 роках було охоплено понад 876 осіб, у т. ч. 22 вчителів географії, 42 студенти педагогічних факультетів та 810 учнів ЗНЗ.

Впровадження результатів дослідження. Результати дослідження впроваджено в ЗНЗ Білоцерківського району, Київської області (довідка №126/01-23 від 07.08.2015 р.) та Вишгородського району, Київської області (довідка № 21 від 06.08.2015 р.). Матеріали нашого дослідження впроваджено у навчальний процес підготовки студентів спеціальності 6.040104 «Географія» на базі Інституту природничо-географічної освіти та екології НПУ імені М. П. Драгоманова (довідка №156 від 03.06.2015 р.) та перед слухачами курсів підвищення кваліфікації вчителів географії у Дніпропетровському ОІППО (довідка №349 від 24.05.2015 р.).

Особистий внесок здобувача – у спільній із О. Надтокою статті - «Краєзнавчі дослідження на заняттях фізичної географії з використанням інформаційно-комунікативних технологій» полягає в теоретичному обґрунтуванні використання навчального матеріалу краєзнавчого спрямування у фізико-географічних курсах основної школи; в розробці методичних рекомендацій для вчителів географії та методистів, що стосуються використання краєзнавчого підходу у навчанні фізичної географії та розробці елементів освітньої технології навчання географії в основній школі на основі краєзнавчого підходу, що включає в себе елементи дидактичних ігор, екскурсій, ІКТ та проектної діяльності.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження доповідалися і обговорювалися на науково-практичних конференціях, а саме: науково-практичній конференції «Проблеми сучасного підручника» (Київ, 2012-2014 рр.); звітних наукових конференціях Інституту педагогіки НАПН України «Зміст і технології шкільної освіти» (Київ, 2013 –2014 рр.); науково-методичній конференції «Шкільна географічна освіта в 2012-2013 н. р.: зміст, форми і методи навчання (Київ, 2012 р.) та III всеукраїнському фестивалі педагогічних ідей (Новоград-Волинський, Житомирська обл., 2013 р.).

Матеріали дослідження були представлені на двох міжнародних конференціях в Російській Федерації: «Актуальные проблемы современного образования: опыт и перспективы» (Ульяновск, 2014), «Категории «социального» в современной педагогике и психологии» (Ульяновск, 2014).

Крім цього, окремі аспекти дослідження були висвітлені у рамках проведення міжрегіонального семінару «Актуальні проблеми в системі освіти: ЗНЗ – довузівська підготовка – ВНЗ» (Київ, 2014 р.) та семінару-практикуму «Створення оптимального навчального середовища як фактор формування географічних, економічних, краєзнавчих компетентностей учнів» (Мигалківське НВО, Бородянський район, Київська область, 2015 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення і результати дисертаційного дослідження відображено у 11 публікаціях (10 – одноосібних). Серед них 6 наукових статей (в тому числі 1 у співавторстві з О. Надтокою), з яких 5 – у наукових фахових виданнях з педагогічних наук, що входять до переліку затвердженого Міністерством освіти і науки України, 1 – у зарубіжному виданні та 5 публікацій у матеріалах наукових конференцій та інших спеціалізованих виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, додатків і списку використаних джерел, який містить 257 найменувань на 22 сторінках та 4 додатки на 8 сторінках. Повний обсяг дисертаційної роботи – становить 222 сторінки, основний текст викладено на 191 сторінці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, показано її зв'язок із науковими програмами та темами, проаналізовано стан розробленої проблеми у науковій теорії та практиці, зокрема в розрізі навчання фізичної географії; визначено мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження; схарактеризовано теоретико-методологічні основи та методичні концепти дослідження; висвітлено наукову новизну, практичне значення та наведено інформацію про апробацію та впровадження основних положень дисертації.

Перший розділ дисертаційного дослідження – **«Краєзнавча складова в теорії і практиці навчання фізичної географії у основній школі»** складається з чотирьох підрозділів. У ньому висвітлено ступінь розробленості теми, схарактеризовано понятійно-категоріальний апарат досліджуваної проблематики, обґрунтовано її методологію.

Проведений аналіз розвитку географічного краєзнавства, у розрізі його методичного значення, здійснений на основі історичного підходу. Він показав, що його перші кроки були пов'язані зі становленням вітчизняної освіти. Дослідники цього питання Л.Вовк, В.Корнеєв, О.Корнеєв, М.Костриця, М.Криловець, Л.Мельничук, В.Обозний, А.Топузова, П.Тронько, Б.Чернов, І.Шоробура доводять, що географічне краєзнавство зародилося в кінці XVIII ст. В кінці XIX століття (1873) з'явилась перша книга, надрукована українською мовою з основами краєзнавства.

В результаті аналізу джерельної бази встановлено, що методологія географічної освіти, включає в себе краєзнавчі аспекти та органічно поєднує минуле, сучасне і майбутнє життєдіяльності природи і людини, яка розв'язує стратегічні проблеми і включає в себе принципи (первоначало) і методи (спосіб, шлях) пізнання в педагогічній теорії і практиці. Фізична географія є базовим предметом для реалізації краєзнавчої складової в загальноосвітніх навчальних закладах. Він має на меті дати учням загальноосвітньої школи систематичні краєзнавчі знання в їх історичному розвитку. Систематичному здобуванню географічно-краєзнавчих знань сприяє елементарне знайомство учнів основної школи з ключовими географічними поняттями, зокрема й з таким як «природний комплекс» і короткими відомостями про природу, населення і його господарську діяльність.

Вивчення і аналіз психолого-педагогічних, географічних, методичних, соціокультурних джерел і документальних матеріалів засвідчують що впродовж свого історичного розвитку, краєзнавство розвивалось в органічному зв'язку з географічною освітою, відповідало соціокультурним запитам населення, тому й запроваджувалось, як окремий напрямок у розвитку географічної освіти. На основі цього базису, в курсах фізичної географії загальноосвітньої школи присутня стійка краєзнавча складова змісту.

В розрізі дослідження встановлено, що в методичній літературі з географії проблематика використання краєзнавчої складової у навчанні фізичної географії була розкрита не в повній мірі. Проведені наукові пошуки, теоретичний аналіз досліджуваної проблеми розкрили особливості реалізації краєзнавчої складової в процесі навчання фізичної географії.

У другому розділі «**Методичні засади реалізації краєзнавчої складової в процесі навчання фізичної географії в основній школі**» наведено результати педагогічного експерименту, який свідчить про ефективність розробленої методики та показано характер впровадження результатів дослідження у навчально-виховний процес фізичної географії.

Вивчення учнями географічних фактів, законів і явищ має бути обґрунтованим, вони мають бути готовими до засвоєння нової інформації.

Виконання завдань на заняттях з географії та практичних робіт під керівництвом учителя допоможе учням набути навичок певної дослідницької роботи.

Перед вчителем географії поставлені цілі, для досягнення яких необхідно розв'язувати наступні навчально-методичні завдання:

- розвивати пізнавальний інтерес учнів до об'єктів і процесів навколишнього світу;
- навчити встановлювати зв'язки в системі географічних знань й на цій основі формувати навчально-пізнавальну, інформаційну, комунікативну та предметну географічну компетентності;
- залучати учнів до практичної діяльності щодо застосування отриманих географічних знань і вмінь у повсякденному житті.

Краєзнавча складова є невід'ємною частиною змісту фізико-географічних курсів основної школи.

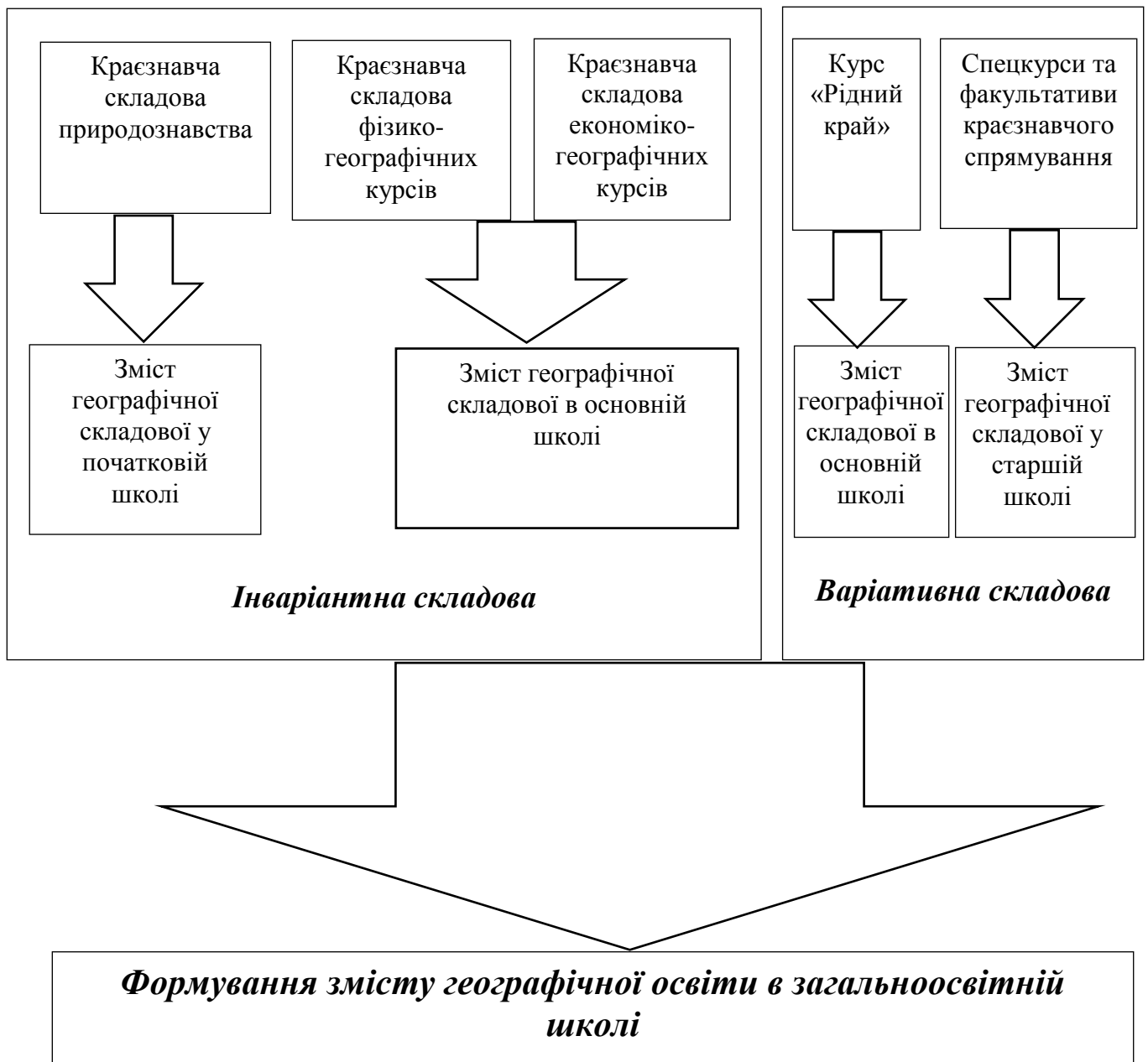

Рис. 1. Формування змісту географічної освіти в загальноосвітніх навчальних закладах на основі використання краєзнавчого матеріалу

Правильне використання її у навчання фізичної географії, створить умови для формування у учнів цілісної географічної картини світу, так як сприйняття природних процесів на основі їх прояву у своїй місцевості сприймається учнями набагато краще, ніж на основі абстрактних прикладів.

Розв'язання завдань дослідження, що впливає з його мети, сприяло створенню методики використання краєзнавчої складової в навчанні фізичної географії, як системи, що включає в себе комплекси змістового навчального матеріалу та тренувальних і пізнавальних завдань, розрахованих на стимулювання самостійної пізнавальної діяльності учнів. В контексті розробленої методики створена модель методичної системи навчання фізичної географії на основі краєзнавчого підходу в основній школі (рис.2).

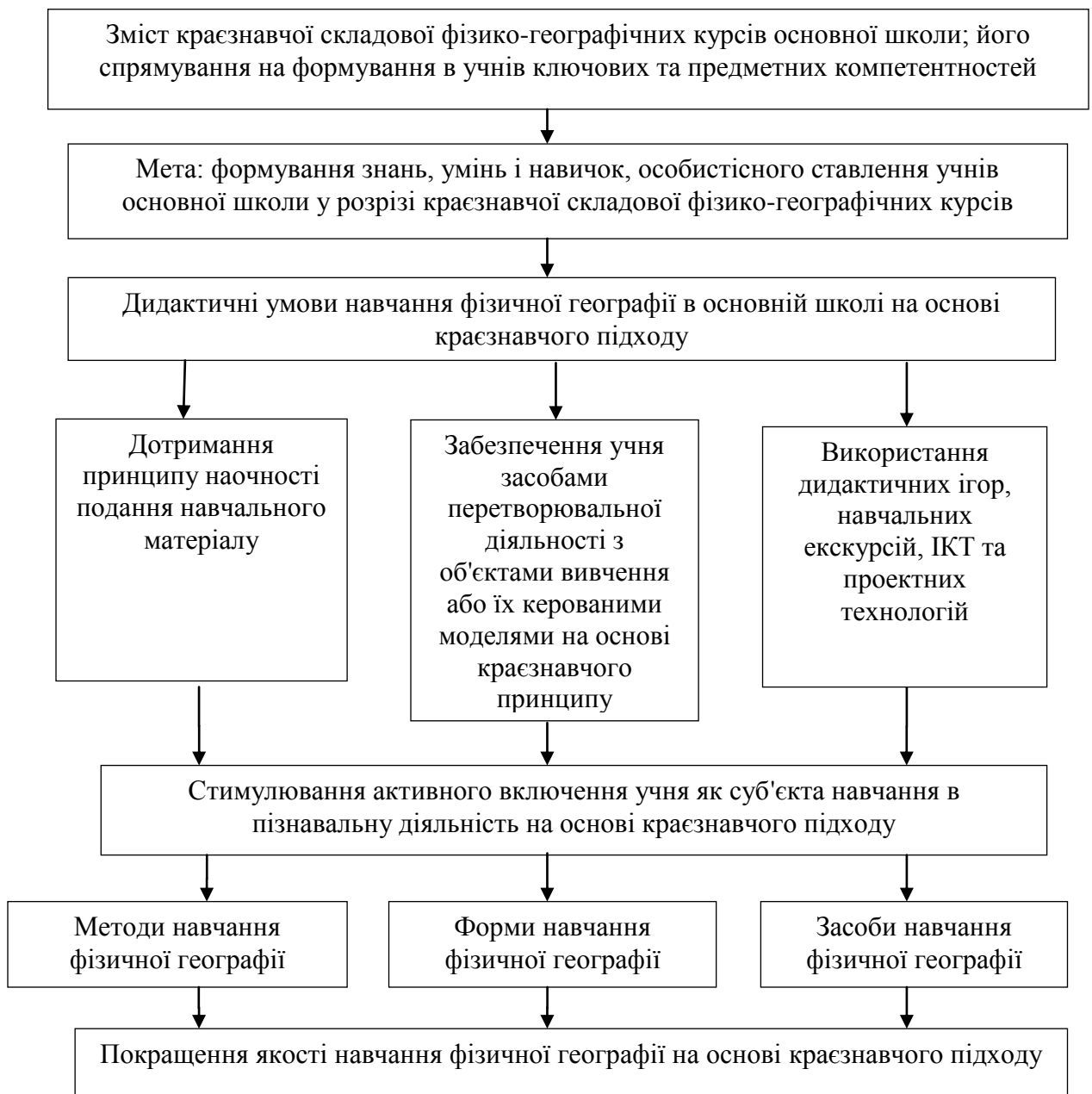

Рис. 2. Модель методичної системи навчання фізичної географії на основі краєзнавчого підходу в основній школі

В ній поєднуються форми, методи та засоби навчання. В розрізі даного дослідження здійснювалася експериментальна перевірка її ефективності у навчально-виховному процесі фізичної географії.

Виконання експериментальної частини дослідження підтвердило наше передбачення про те, що поєднання методичних прийомів застосування дидактичних ігор, навчальних екскурсій, технології проектного навчання та ІКТ для реалізації краєзнавчої складової в навчанні фізичної географії повинно стимулювати формування фізико-географічних знань учнів та ключових і предметних компетентностей.

В результаті дослідження встановлено, що організація навчання фізичної географії на основі краєзнавчого підходу вимагає педагогічно обґрунтованого відбору навчального матеріалу і продуманих методичних прийомів на заняттях географії. При цьому кращі результати досягались тоді, коли необхідні краєзнавчі знання і засоби їх здобуття відбирались на основі зібраного краєзнавчого і географічного навчального матеріалу.

Впровадження у навчально-виховний процес розробленої методичної моделі показало, що формуванню комплексу фізико-географічних знань учнів ЗНЗ, сприяє використання активних методів навчання на основі краєзнавчого підходу, зокрема: творчих, проблемних, частково-пошукових, дослідницьких. На цій основі нами створено комплекс завдань краєзнавчого спрямування, в якому завдання дослідницького та проблемного характеру поєднуються з репродуктивними завданнями, які розраховані на відтворювальну пізнавальну діяльність учнів.

Дослідження підтвердило, що даний комплекс завдань є ефективним засобом реалізації змісту фізичної географії. Він містить у собі краєзнавчі завдання, які пропонує учитель, і розрахований на етапність краєзнавчої діяльності у залежності від вікових особливостей учнів ЗНЗ.

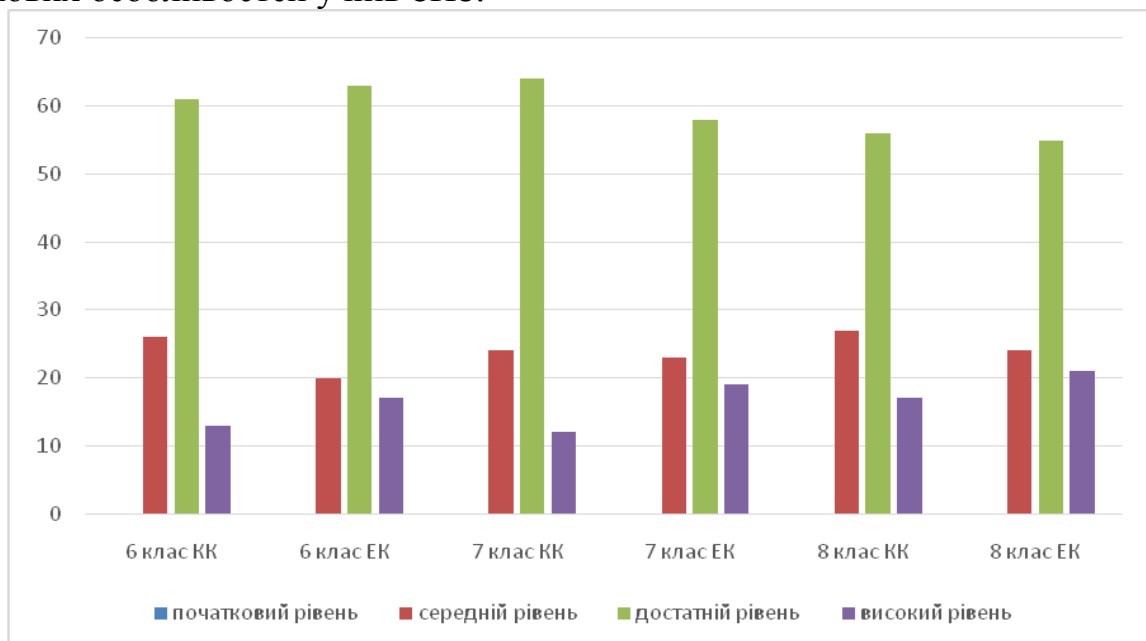

Рис. 3. Рівень навчальних досягнень учнів у контрольних і експериментальних класах на етапі формувального експерименту, у %.

Його основними компонентами є використання дидактичних ігор, творча діяльність під час навчальних екскурсій, завдання дослідницького та проблемного характеру, проектна діяльність з використанням ІКТ. Що стосується стимулювання творчої діяльності учнів у процесі навчання фізичної географії у розрізі використання краєзнавчого підходу, вона може бути результативною при дотриманні ряду умов:

- використання в навчальному процесі краєзнавчих дидактичних ігор;
- підготовка учнів до активної творчої діяльності, організації пошуку, в ході якого набуваються пізнавальні уміння;
- перехід учнів від виконання репродуктивних завдань до виконання творчих;
- виконання учнями пізнавальних краєзнавчих завдань творчого характеру.

Слід зазначити, що в даному контексті вчитель виступає як організатор творчої діяльності учнів краєзнавчого спрямування.

Як показали результати експериментальної частини дослідження, дотримання цих умов має певний вплив на підвищення якості знань учнів. В експериментальних класах. Якісна складова - кількість балів з 7 до 12, збільшилася у значній мірі.

Підсумки експерименту також дозволяють зробити висновок про те, що на формування предметних компетентностей та фізико-географічних знань позитивно впливає проведення в навчальному процесі дидактичних краєзнавчих ігор. Результат формувального експерименту підтвердив передбачення про те, що краєзнавчі знання, які набувають учні під час використання дидактичних краєзнавчих ігор, надовго запам'ятовуються і сприяють поширенню географічних знань у середовищі учнів.

ВИСНОВКИ

Теоретичне обґрунтування методики реалізації краєзнавчої складової у процесі навчання фізичної географії дає підстави стверджувати наступне.

1. В результаті аналізу фахової літератури з даної тематики встановлено, що в теорії і практиці методики навчання географії накопичений певний досвід із розв'язання даної проблематики. Проте в практичній діяльності педагогів реалізація краєзнавчої складової навчання географії здійснюється безсистемно. Тому питання вивчення краєзнавчої складової фізико-географічних курсів є актуальним не лише у розрізі теоретичних положень методики навчання, а й з практичного боку - для учнів ЗНЗ, що навчаються в основній школі. Відповідно до дидактичних принципів, а також нових завдань у вивченні фізичної географії розроблено концептуальні засади освітнього значення краєзнавчого матеріалу у навчанні фізичної географії. Проблема формування краєзнавчих знань у процесі навчання фізичної географії є однією з актуальних у педагогічній теорії і практиці. Важливість досліджуваної проблеми зумовлена об'єктивним характером навчального процесу. Як чинник навчальної діяльності учнів краєзнавча складова навчання географії характеризується динамічним взаємозв'язком методологічного, мотиваційного, змістового, науково-методичного, географічного, процесуального і результативного аспектів.

Важливим методологічним принципом в методиці реалізації краєзнавчої складової навчання фізичної географії є системний підхід. Це означає, по-перше,

забезпечення єдності урочної та позаурочної навчальної діяльності учнів. По-друге, існування певної системи понять і закономірностей, які розкриваються на заняттях фізичної географії та під час краєзнавчих пошуків. Основним орієнтиром для визначення такої системи є навчальні програми. По-третє, використання краєзнавчих матеріалів у процесі навчання повинно носити систематичний характер і реалізуватися в систему краєзнавчої роботи в ЗНЗ.

2. На основі аналізу тенденцій розвитку краєзнавчої складової змісту фізичної географії в навчальних програмах для ЗНЗ встановлено, що дана складова постійно була їх складовим компонентом, пливаючи на розвиток предметної методики.

В результаті дослідження встановлено, що початковий, пропедевтичний курс фізичної географії – «Загальна географія», як перший систематичний курс географії в основній школі, переважно будується на краєзнавчій основі.

Найважливішими особливостями краєзнавчої складової навчання фізичної географії в основній школі на сучасному етапі є її суспільно корисна спрямованість, а також пошуково-дослідницький характер її викладу.

В процесі дослідження встановлено, що існує методична необхідність присутності краєзнавчої складової у навчальних програмах з географії. На основі дидактичних принципів (виховання й розвиток, науковість, системність і послідовність навчання) відбору і структурування змісту методично обґрунтовано необхідність присутності краєзнавчої складової в курсах фізичної географії, необхідність вивчення краєзнавчих навчальних курсів в рамках інваріантної складової базових навчальних планів, а також застосування краєзнавчого підходу як центрального напрямку у системі шкільної географічної освіти. Виконуючи цю функцію краєзнавчий принцип навчання повинен бути ключовим елементом формування у учнів фізико-географічних понять, законів і географічних закономірностей, а також паралельно забезпечувати вивчення своєї місцевості і території України. Тобто територію свого краю і нашої держави слід розглядати в контексті поєднання краєзнавчих знань з теоретичними основами фізичної географії України.

3. В результаті дослідження еволюції форм і методів реалізації краєзнавчої складової у вітчизняній методиці навчання географії та її сучасного стану впровадження у загальноосвітніх навчальних закладах, можна констатувати, що теоретичне і практичне розв'язання поставленої наукової проблеми вимагає переорієнтації існуючої методичної системи навчання географії в основній школі. Головним концептуальним положенням географічної освіти має бути краєзнавчий підхід у навчанні, який забезпечує формування предметних компетентностей на основі географічних і краєзнавчих знань учнів, їх досвіду творчої діяльності та практичної реалізації географічних вмінь в процесі власних досліджень у природі. Краєзнавча складова притаманна всім компонентам методики навчання географії і вона проявляється у змісті географічного матеріалу і в процесі передачі краєзнавчих знань учнів (взаємозв'язки методологічних, мотиваційних, науково-методичних, географічних, процесуальних і результативних аспектів) забезпечують їх науковість,

повноту, доступність, варіативність, тобто цілісність в розв'язанні досліджуваної проблеми.

В процесі дослідження встановлено що активізація пізнавальної діяльності в процесі навчання географії в основній школі розпочинається із сприйняття та відображення у свідомості учня окремих об'єктів, явищ, предметів, подій, які здійснюються в навколишній місцевості, через відчуття окремих ознак або властивостей, що діють на аналізатори суб'єкта.

Організація навчання на основі краєзнавчого принципу дозволяє виконати одне з найважливіших завдань географії у основній школі – формування в учнів географічної картини світу, як комплексу знань у формі фактів, уявлень, понять, закономірностей, теорій, на основі практичного застосування яких, здійснюється набуття предметної компетентності.

Географічні поняття, що засвоюються учнями ЗНЗ на прикладі свого краю, є найбільш переконливими та легко запам'ятовуються. Для цього учитель географії, спираючись на багатий конкретний матеріал, який дає навколишнє середовище, може і повинен полегшити учням засвоєння складних понять фізичної географії, захопити їх процесом пізнання природи і життя місцевості, в якій вони проживають. Прикладом таких понять є «природний комплекс», «річкова долина», «яроутворення» тощо.

Знання про свою місцевість (рідний край) відіграють важливу роль як база порівняння, як своєрідний еталон при вивченні інших регіонів та частин світу. Дієвою формою в рамках зв'язків між географічною освітою в основній школі з життям є краєзнавчий підхід у навчанні. Він передбачає систематичне виявлення зв'язків будь-якого курсу географії з тими знаннями, які отримують учні в результаті безпосереднього дослідження краю.

4. Очікуваним результатом географічної освіти в основній школі є внутрішня пізнавальна установка особистості на засвоєння цілісних географічних знань, включаючи їх краєзнавчу складову. Проведене дослідження показало, що методика використання краєзнавчої складової в процесі навчання фізичної географії має ряд етапів. Вона включає в себе: підготовку учнів до сприйняття краєзнавчих матеріалів, яка забезпечує на початковій стадії певний запас краєзнавчих знань і умінь. Далі, шляхом відповідної діяльності виробляється позитивне ставлення до предмета навчання. Краєзнавчі дослідження сприяють створенню відповідного емоційного фону на заняттях географії. Вони сприяють виробленню позитивного ставлення до природних об'єктів своєї місцевості. Даний вид діяльності підкріплюється позитивними емоціями, а це дозволяє сформувати відповідне ставлення учнів як до фізико-географічних курсів основної школи, так і до географії в цілому. На третьому етапі учні набувають досвіду творчої діяльності. Тоді досягається ефективно засвоєння краєзнавчої складової на заняттях фізичної географії, а на основі її практичної спрямованості формуються предметна та ключові компетентності.

Предметні компетентності, включаючи фізико-географічні та краєзнавчі знання формуються у процесі спеціально організованої діяльності, яка пробуджує в учнів пізнавальні проблемні запитання краєзнавчого плану. На конкретних прикладах

показано, як найбільш вдало можна викликати в учнів такі запитання та організувати самостійний пошук розв'язання проблемних ситуацій і завдань.

Для формування предметних та ключових компетентностей учнів ЗНЗ на основі краєзнавчих знань необхідна систематична пошукова діяльність учителя, яка б забезпечувала використання краєзнавчої складової навчання географії на творчій основі. Першість тут, як доведено нами, займають організація самостійної пізнавальної діяльності учнів, проблемний виклад краєзнавчих знань, використання дидактичних краєзнавчих ігор, навчальних екскурсій та ІКТ.

Умовою успішного застосування краєзнавчого підходу в процесі навчання фізичної географії є забезпечення певної системи навчально-пошукової діяльності учнів ЗНЗ. На основі цього поступово і систематично розширюється сфера такого пошуку як у територіальному, так і в смисловому розумінні. Учні з часом розвивають свої вміння самостійно розкривати географічні закономірності, в результаті чого зростає інтерес до географічної освіти.

5. В ході дослідження особлива увага приділялась проведенню педагогічного експерименту. В розрізі його проведення перевірялась модель методичної системи навчання фізичної географії на основі краєзнавчого підходу в основній школі. На основі її розробки та впровадження були розроблені методичні рекомендації для вчителів географії.

З метою досягнення прогнозованих результатів дослідження вчителі експериментальних класів акцентували свою діяльність на:

- підготовці учнів до оволодіння новими краєзнавчими знаннями, їх мотивації і актуалізації опорних знань з краєзнавства шляхом використання дидактичних завдань та впровадження проектної діяльності засобами ІКТ;
- застосуванні завдань дослідницького і проблемного плану і закріпленні засвоєних знань на основі виконання краєзнавчих завдань практичного характеру;
- зв'язку репродуктивних і практичних завдань з творчими;
- творчому використанню краєзнавчих знань у життєвих ситуаціях, оволодінню навичками і уміннями їх застосування в практичній діяльності, як один із чинників формування предметної компетентності.

У дослідженні визначені критерії реалізації краєзнавчої складової у процесі навчання фізичної географії. Вони включають в себе комплексні досягнення у формуванні краєзнавчих знань, позитивний розвиток потреб і мотивів у діяльності учнів та визначення індивідуальної траєкторії у процесі засвоєння навчального матеріалу краєзнавчого спрямування.

Вищезазначені висновки актуалізують питання теоретичних й організаційно-практичних аспектів краєзнавчої підготовки вчителя в системі післядипломної освіти, як однієї з умов ефективної реалізації краєзнавчої складової в навчанні географії у ЗНЗ.

Репрезентований у дисертації узагальнений аналіз проблеми «Методика реалізації краєзнавчої складової у процесі навчання фізичної географії» і результати дослідження показують їх об'єктивний взаємозв'язок. Він проявляється у

визначеності завдань навчання географії. Все це обумовлює методичну цілісність навчання цього предмета в основній школі і дає підстави для висновку: визначені нами дидактичні прийоми методичного забезпечення реалізації краєзнавчої складової в процесі навчання фізичної географії. Вона є важливим і закономірним компонентом побудови змісту шкільної географії і на цій основі – розвитку особистості учня.

Запропонована нами методика реалізації краєзнавчої складової у навчанні фізичної географії, шляхом самостійного опрацювання учнями краєзнавчих дидактичних завдань, навчальних екскурсій, використання проектної діяльності засобами ІКТ у процесі застосування краєзнавчого підходу, сприяють міцному засвоєнню географічних знань і прищеплені любові до рідного краю і своєї Батьківщини - України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Кушнарєнко Н. Г. (Побидайло Н. Г.) Застосування інноваційних технологій у навчанні фізичної географії. /Н.Г. Кушнарєнко // Педагогічна освіта і наука: традиції, реалії, перспективи. Умань. –2014. – Випуск 51. – С. 52 – 58.
2. Кушнарєнко Н. Г. (Побидайло Н. Г.) Особливості реалізації краєзнавчого підходу в процесі навчання географії на профільному рівні у 10 -11 класах. / Н. Г. Кушнарєнко // Педагогічна освіта: теорія і практика. Кам'янець-Подільський. – 2015. – Випуск 18. – С. 279 – 283 .
3. Надтока О. Ф. Кушнарєнко Н. Г. (Побидайло Н. Г.) Краєзнавчі дослідження на заняттях фізичної географії з використанням інформаційно-комунікативних технологій. / О. Ф., Надтока Н. Г. Кушнарєнко. // Комп'ютер в школі та сім'ї. К., – 2015. – №3. – С. 15 – 19.
4. Кушнарєнко Н. Г. (Побидайло Н. Г.) Підручник географії як засіб організації та проведення краєзнавчих екскурсій. /Н.Г. Кушнарєнко // Науковий Вісник Чернівецького університету. Випуск 738. Педагогіка та психологія. Збірник наук. праць. Чернівці. Чернівецький нац. ун-т., 2015.- С.82-89.
5. Кушнарєнко Н. Г. (Побидайло Н. Г.) Формування фізико-географічних знань учнів на основі краєзнавчого принципу. / Н. Г. Кушнарєнко // Педагогічна освіта: теорія і практика. Кам'янець-Подільський. – 2014. – Випуск 17. – С. –219 – 224.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав із напрямку, з якого підготовлено дисертацію та виданнях України, які включено до міжнародних наукометричних баз

6. Кушнарєнко Н. Г. (Побидайло Н. Г.) Використання підручника географії у проведенні краєзнавчих екскурсій (РИНЦ SCIENCE INDEX); INTERNATIONAL PERIODIC SCIENTIFIC JOURNAL). - ВЫП. № 1 (1). -ТОМ 7. ПЕДАГОГИКА, психология и социология. - Иваново : Научный мир, 2015. - С. 63-71.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації: тези, доповіді та матеріали науково-практичних конференцій

7. Кушнарєнко Н.Г. (Побидайло Н. Г.) Особливості реалізації краєзнавчого принципу у процесі екскурсій фізико-географічного спрямування в процесі навчання географії в 10-11 класах у старшій школі на профільному рівні. / Н.Г. Кушнарєнко // Актуальні проблеми в системі освіти: загальноосвітній

навчальний заклад - доуніверситетська підготовка – вищий навчальний заклад. Київ. – 2014. С. –118 –125.

8. Кушнарєнко Н. Г. (Побидайло Н. Г.) Значєння краєзнавчих дослїдженнь учнїв для формування знань з фїзичної географїї. / Н. Г. Кушнарєнко //Анотованї результати науково-дослїдної роботи Інституту педагогїки НАПН України за 2013 рїк: інформаційне видання. – К.: І інститут педагогїки, 2013 – 320 с. – С. –259 –260.

9. Кушнарєнко Н. Г. (Побидайло Н. Г.) Реалїзація краєзнавчого принципу через навчальнї екскурсії на заняттях фїзичної географїї. / Н. Г. Кушнарєнко //Анотованї результати науково-дослїдної роботи Інституту педагогїки НАПН України за 2014 рїк: інформаційне видання. – К.: Інститут педагогїки, 2014 – 304с. – С. –264 –265.

10. Кушнарєнко Н. Г. (Побидайло Н. Г.) Особенности реализации краеведческого принципа в процессе экскурсий физико-географического направления. / Н. Г. Кушнарєнко // Сборник «Категория «социального» в современной педагогике и психологии». Ульяновск. – 2014. Часть 1. – С. 184 – 188.

11. Кушнарєнко Н. Г. (Побидайло Н. Г.) Психолого-педагогические основы организации краеведческих исследований на занятиях физической географии. / Н. Г. Кушнарєнко // актуальные проблемы современного образования: опыт и инновации. Материалы научно-практической конференции с международным участием / отв. ред Ю. Нагорнова. Ульяновск: SIMJET, 2014. – 507 с. С. 164 – 167.

АНОТАЦІЇ

Побидайло Н. Г. Методика реалїзації краєзнавчої складової в процесї навчання фїзичної географїї. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогїчних наук зї спеціальностї 13.00.02 – Інститут педагогїки НАПН України. – Київ, 2015.

Роботу присвячено дослїдженню проблематики формування краєзнавчої складової у процесї навчання фїзичної географїї у загальноосвітнїх навчальних закладах та висвітлення її значення для методики навчання географїї. Розглянуто теоретичнї, методичнї і практичнї аспекти методики реалїзації краєзнавчої складової у курсах фїзичної географїї. З метою вирїшення завдань систематизації географїчних знань проаналїзовано тенденції розвитку цїєї складової в навчальних програмах та засобах навчання для загальноосвітнїх навчальних закладїв.

Дослїджено еволюцію форм і методїв реалїзації краєзнавчої складової у вїтчизнянїй методицї навчання географїї та її сучасний стан впровадження у загальноосвітнїх навчальних закладах і обґрунтовано методичнї засади системностї у формуванні краєзнавчих географїчних знань та їх роль у географїчнїй освїтї в основнїй школї.

За результатами експериментального дослідження перевірено модель методичної системи навчання фізичної географії на основі краєзнавчого підходу в основній школі.

Ключові слова: краєзнавча складова навчання фізичної географії, географічне краєзнавство, краєзнавчий підхід, методична система, освітні технології, методика навчання географії.

Побидайло Н. Г. Методика реализации краеведческой составляющей в процессе обучения физической географии. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – Институт педагогики НАПН Украины. – Киев, 2015.

Работа посвящена исследованию проблематики формирования краеведческой составляющей в процессе обучения физической географии в общеобразовательных учебных заведениях и освещению ее значения для методики обучения географии. Рассмотрены теоретические, методические и практические аспекты методики реализации краеведческой составляющей в курсах физической географии. С целью решения задач систематизации географических знаний проанализированы тенденции развития этой составляющей в учебных программах и средствах обучения для общеобразовательных учебных заведений.

Исследована эволюция форм и методов реализации краеведческой составляющей в отечественной методике обучения географии и ее современное состояние внедрения в общеобразовательных учебных заведениях и обоснованы методические основы системности в формировании краеведческих географических знаний и их роль в географическом образовании в основной школе.

По результатам экспериментального исследования проверено модель методической системы обучения физической географии на основе краеведческого подхода в основной школе.

Ключевые слова: краеведческая составляющая обучения физической географии, географическое краеведение, краеведческий подход, методическая система, образовательные технологии, методика обучения географии.

Pobydaylo N. G. Methods of implementation component of local history in teaching physical geography. – Manuscript.

Thesis for the degree of Pedagogical Sciences, specialty 13.00.02 – Institute of Pedagogy NAPS Ukraine. - Kyiv, 2015.

The work is devoted to research issues forming part of local history in teaching physical geography in secondary schools and highlight its importance to methods of teaching geography. The theoretical, methodological and practical aspects of implementation methods of local history component in physical geography courses. In order to meet the challenges of geographical knowledge systematization analyzed trends of this component in the curriculum and media education for secondary schools.

The evolution of forms and methods of implementation of local history component in the national geography teaching methodology and its implementation in the current state secondary schools and methodological principles grounded in systematic shaping local history of geographical knowledge and their role in geographic education in the elementary school.

By the results of the pilot study tested model of methodical system of training of physical geography based regional approach in primary school.

Keywords: natural history education component of physical geography, geographical regional studies, regional approach, methodical system, educational technology, methods of teaching geography.